

СМИСЛОТВІРНА АКТИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК АКСІОГЕНЕЗУ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ЗАСВОЄННЯ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

У статті здійснено теоретичний аналіз процесів смислоутворення у міждисциплінарному дискурсі та виокремлено структурно-динамічні особливості аксіогенезу у процесі освіти у зв'язку із смислотвірною активністю особистості. Найбільш адекватними ситуаціями, що актуалізують смислобудову в освітньому процесі, виступають ситуації діалогу. За умови підтримки самоорганізації смислоутворення особистість починає оперувати не стільки завченим значенням знання, скільки пошуком джерел його смислу, перебудовується пізнавальне ставлення особистості з предметно-когнітивної площини у площину екзистенційну, де знання має не інструментальну, а смислову природу.

Ключові слова: смисл, смислоутворення, аксіогенез, активність, особистість, ситуації діалогу, самоорганізація смислоутворення, пізнавальне ставлення.

В статье осуществлен теоретический анализ процессов смыслообразования в междисциплинарном дискурсе и выделены структурно-динамические особенности аксиогенеза в процессе образования в связи с смыслообразовательной активностью личности. Наиболее адекватными ситуациями, актуализирующими смыслообразование в образовательном процессе, выступают ситуации диалога. При условии поддержки самоорганизации смыслообразования личность начинает оперировать не столько заученными значениями знания, сколько пытается найти источник их смысла; перестраивается познавательное отношение личности из предметно-когнитивной плоскости в плоскость экзистенциальную, где знание имеет не инструментальную, а смысловую природу.

Ключевые слова: смысл, смыслообразование, аксиогенез, активность, личность, ситуации диалога, самоорганизация смыслообразования, познавательное отношение.

Постановка проблеми. Утвердження загальнолюдських цінностей в індивідуальній свідомості належить до фундаментальних проблем людської екзистенції, а питання конструювання психолого-педагогічних умов, котрі дозволять трансформувати загальнолюдські цінності в особистісні, є одним з найважливіших у сучасній освіті. Це актуалізує завдання пізнання

психологічних механізмів ціннісно-смиислового становлення в освітньому процесі. Сутність смислу та механізми смислоутворення багатогранні за своєю природою і проявами настільки, що виявити відповідні їм структурні та динамічні особливості можна лише за умови розгляду цих феноменів у різних площинах наукового знання. Незважаючи на численні дослідження природи та механізмів смислу, в психології майже відсутні дослідження смислоутворення в єдності змістових та динамічних проявів під час навчання.

Тому мета статті – на підставі здійснення системного розгляду процесів осмислення у міждисциплінарному дискурсі та теоретичного аналізу цих процесів у контексті засвоєння знань виокремити функціонально-динамічні особливості аксіогенезу особистості у процесі освіти.

Результати теоретичного аналізу. Психологічні джерела засвідчують, що аналіз структури смислової сфери та актуального функціонування смислових утворень значно переважає над спробами розглянути їх динаміку, шляхи та закономірності їх трансформацій (О.Г. Асмолов, Ф.Ю. Василюк, В.П. Зінченко, З.С. Карпенко, А.В. Карпов, Д.О. Леонт'єв, А.В. Серій, В.І. Слободчиков, С.Ю. Степанов, О.С. Сухоруков, А.В. Петровский, С.Л. Рубінштейн, В.В. Рубцов, Г.П. Щедровицький та ін.).

В. Франкл першим виокремлює особливу форму активності, характерну для становлення та розвитку людини – смислотвірну активність [9]. У російській психології ця ідея розвивається у працях К.О. Абульханової, О.Г. Асмолова, Б.С. Братуся, Б.В. Зейгарник, Д.О. Леонт'єва, О.М. Леонт'єва, А.В. Серого, в українській – О.Ф.Бондаренка, З.С. Карпенко, А.Б. Коваленко, Н.В.Чепелевої.

К.О. Абульханова представляє цей вид активності як особистісну інтерпретацію людиною способу життя, що включає уявлення про місце у суспільстві, про свою спроможність, як життєву “приземленість” або, навпаки, ідеалістичність. Смислоутворення, з точки зору авторки, є “особистісною тенденцією до індивідуалізації, її здатність до інтерпретації життя, яка, проте, представляє не стільки діяльну і навіть не стільки теоретично свідому, скільки її екзистенціальну здатність. Здатність переживати життя... оцінювати... висувати на перший план або відсувати на останній” [1, с. 102].

У психологічній літературі розрізняють “велику” та “малу” динаміку смислових утворень (О.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, Б.В. Зейгарник, Д.О. Леонт'єв). Під “великою” динамікою розвитку смислових утворень розуміються процеси народження і зміни

сміслових утворень особистості у процесі життя людини, у процесі зміни різних видів діяльності, а під “малою” – у процесі руху окремої діяльності [2].

Д.О. Леонт'єв виокремлює три типи процесів динаміки смислових утворень: смислопородження, смислоусвідомлення та смислопобудова. Смислопородження – це “процес поширення смислу від провідних, смислоутворювальних, “ядерних” смислових структур до часткових, периферійних, похідних у конкретній ситуації діяльності, що розгортається” [7]. При смислопородженні відбувається лише розширення мережі смислових зв'язків за рахунок підключення до неї все нових та нових елементів. Д.О. Леонт'єв розрізняє три механізми смислопородження: мотиваційний, диспозиційний та атрибутивний. “Якщо з боку смислового змісту діяльності смислопородження виступає як фіксація інваріантного смислу у нових перетворених формах, то з боку предметного змісту той же процес виступає як осмислення нових конкретних об'єктів, явищ та дій у контексті вихідних більш загальних смислів” [7].

Другий різновид динаміки смислових процесів породжується спрямованою на них роботою свідомості. Смислоусвідомлення – це процес, що слідує за смислопородженням і включає у себе два різні механізми: усвідомлення смислових структур та усвідомлення смислових зв'язків. Розширення контексту осмислення факту дійсності може здійснюватися, по-перше, за рахунок усвідомлення протяжності смислових зв'язків від часткового до цілого, по-друге, підключенням нових смислових контекстів [7]. Отже, смислопородження зумовлене рухом предметності, а усвідомлення смислів здійснюється завдяки спрямованій рефлексії суб'єктом своїх відносин зі світом. Процеси смислопобудови, на відміну від смислопородження і смислоусвідомлення, які створюють лише передумови для особистісних змін, реалізують перебудову глибинних особистісних структур.

Відтак, очевидно, що джерелом, засобом динаміки осмислення і смислотворення виступає особистість. Саме вона є тим полем, на якому розгортається ця динаміка, і саме енергетика особистості породжує її. Смислотворення передбачає активність суб'єкта. При цьому кожен суб'єкт знаходить та фіксує в образах різні смисли. На думку О.М. Леонт'єва, внутрішній світ особистості є ніби сплетінням, ієрархією, взаємоперетворенням її смислів [6]. Утворення смислу – це надання особистісного значення чомунбудь. Осмислені знання оволодівають особистістю, забезпечують стійкість її життєвого простору, що утруднює подальшу ревізію

смислів, їх новоутворення [9]. Їх не можна створити ззовні без участі самої особистості.

О.М. Леонт'єв уводить поняття “особистісний смисл”, розглядаючи його як основне джерело внутрішньої детермінації, що виражає пристрастність людської свідомості та вибіркоче ставлення людини до світу. Саме тому смисл, на думку О.М. Леонт'єва, як складова свідомості, виражає її пристрастність, єдність почуття та розуму [6]. Особистісні смисли утворюють цілу систему і забезпечують перебудову ієрархії мотивів. О.М. Леонт'єв вбачає в особистісному смислі джерело, механізм переходу мотиву в особистісну мету.

З точки зору психологічної теорії важливим є питання про співвідношення смислу і значення. Значення постають у поняттях і відображають об'єктивні властивості предметної дійсності. Смисл як одиниця індивідуальної свідомості містить значення, і свідомість розвивається як рух значень. Смисл ширше значень, це “значення, опосередковане мотивом” [6].

Водночас варто підкреслити, що це розрізнення пов'язано як з розведенням соціально-історичного досвіду та індивідуально-специфічного заломлення цього досвіду в індивідуальній життєдіяльності, так і з протиставленням “значення” як відображення об'єктів і “особистісного смислу” як ставлення суб'єкта до них. З іншого боку, “значення та “смисл” взаємопов'язані. Якщо розглядати процес екстеріоризації, значення постає як окремий вид смислу [7]. Звідси випливає дуже важливий висновок, що смисл і значення – не бінарна опозиція, у них одна смислова природа.

Як зауважує Г.Л. Тульчинський, вихідним є розрізнення у будь-якому елементі культури, що розглядається як знак, двох сторін: 1) змісту тієї діяльності, того досвіду, з яким пов'язаний і до якого відсилає даний знак; 2) власне матеріальної форми знака, за допомогою якої він виконує свою знакову функцію [8]. Такою формою може бути матеріал, з якого виготовлений предмет, звук, рухи тіла тощо. У структурі першого компонента, у свою чергу, можна вичленити два основні аспекти: по-перше, соціальне значення – власне соціально-культурну програму, деякий культурний інваріант, і, по-друге, особистісний смисл, значення цього соціального значення для конкретної особистості. В особистісному смислі також можна виокремити два аспекти: оцінювальне ставлення особистості до даного значення і переживання цього ставлення, безпосередній досвід відчуттів та сприймань. Аналізуючи праці В. Гумбольдта, О.М. Леонт'єва, П.А. Флоренського, Г.Г. Шпета щодо змісту смислової структури та рівнів осмислення,

Г.Л. Тульчинський, здійснив таку систематизацію: матеріальна форма (явища, елемента культури, знаку); предметне значення; функціональне значення; оцінювальне значення; переживання [8].

Цю систематизацію можна представити у вигляді структури, проходження якої від матеріальної форми до переживання демонструє процес засвоєння соціального досвіду, його суб'єктивізацію (розпредмечування, розуміння). Проходження цього ряду у зворотному порядку – об'єктивізація (опредмечування, утілення) досвіду. Компоненти смислової структури у концепції Г.Л. Тульчинського постають також рівнями осмислення: ідентифікацією, референцією, інтерпретацією, оцінкою та емпатією (співпереживанням, вчуванням) [8].

Такий підхід подібний до переходу від двомірного, площинного розгляду до стереометричного, глибинного. Аналіз ніби пірнає вглиб до коренів та джерел смислопородження, отримуючи можливість розгляду його динаміки. Виокремлені аспекти, на наш погляд, підкреслюють єдину діяльнісну природу смислового змісту досвіду: предмет діяльності (предметне значення), її спосіб (функціональне значення), ставлення до цієї діяльності (оцінка) та її переживання. Отже, конкретне живе осмислення передбачає актуалізацію певної смислової структури з двома полюсами – предметно-речовим та індивідуально-феноменологічним, між якими реалізується процес смислотворення як суб'єктивізація соціального досвіду.

У цьому зв'язку доречно згадати трирівневу структуру свідомості, котру виокремив О.М. Леонт'єв, що включає чуттєву тканину образу, значення та смисл [6]. У сучасній психологічній трактовці у структурі свідомості з'явилися нові складові. Запропонована В.П. Зінченком структура свідомості включає у себе значення, смисл, біодинамічну тканину руху і дії та чуттєву тканину образу. Значення та смисл становлять рефлексивний шар свідомості, а біодинамічна тканина руху і дії та чуттєва тканина образу – буттєвий шар [4]. Чуттєва тканина (за О.М. Леонт'євим), так як і біодинамічна, уявляється як будівельний матеріал образу. Вона дозволяє представити предмет або дію тоді, коли предмет не знаходиться поблизу, а дія не виконується безпосередньо. Вихідні теоретичні побудови О.М. Леонт'єва про “чуттєву тканину” отримали значне розширення у моделі свідомості Ф.Ю. Василюка, де “чуттєва тканина” постає як особлива складова образу, його “жива плазма” [3].

В узагальненому вигляді процес засвоєння соціального ціннісного досвіду через актуалізацію смислотвірної активності особистості можна представити таким чином (рис. 1).

У полі свідомості суспільні цінності можуть бути презентовані у вигляді психічного образу, предметного значення, функціонального значення, оцінювального значення, вітакультурного значення.

На нашу думку, власне інтерналізація суспільного ціннісного досвіду відбувається за умови актуалізації смислових переживань завдяки таким механізмам осмислення, як ідентифікація, референція, інтерпретація, емпатія, генералізація.

Функціонально-динамічна модель аксіогенезу особистості репрезентує результати застосування процедури феноменологічної редукції, що дозволяє поетапно заглиблюватися у смислові пласти аксіосфери особистості і реконструювати ту гілку аксіогенезу, яка пов'язана із інтерналізацією соціокультурного ціннісного досвіду у структури і процеси індивідуальної ціннісно-смислової свідомості. Водночас модель передбачає й екстерналізацію особистісного ціннісного досвіду у зовнішній предметний план через утілення в діях, вчинках, діяльності.

Тут представлено перехід від площинного розгляду змісту смислоутворення до стереометричного, глибинного – його динаміки та джерел смислопородження. Процес осмислення починається з матеріальної форми реалізованих цінностей і веде до їх суб'єктивного переживання.

Смислоутворення як суб'єктивація соціального досвіду охоплює континуум між двома полюсами – предметно-культурним та індивідуально-феноменологічним. Результат інтерпретації, осмислення та впорядкування подій, що відбуваються з людьми у різних ситуаціях, будучи означеними й розтлумаченими, перетворюється на особистостний досвід (10). “При цьому основне значення для людини мають не самі події, а той смисл, який вона вкладає в ті чи інші ситуативні смислові єдності, котрі виникають на основі переживання та осмислення життєвої ситуації” [496, с. 290].

Достатньо розгорнуту характеристику осмисленого життя особистості представив А. Ленгле [5]. На його думку, осмислене життя кожної конкретної особистості характеризується низкою особливостей:

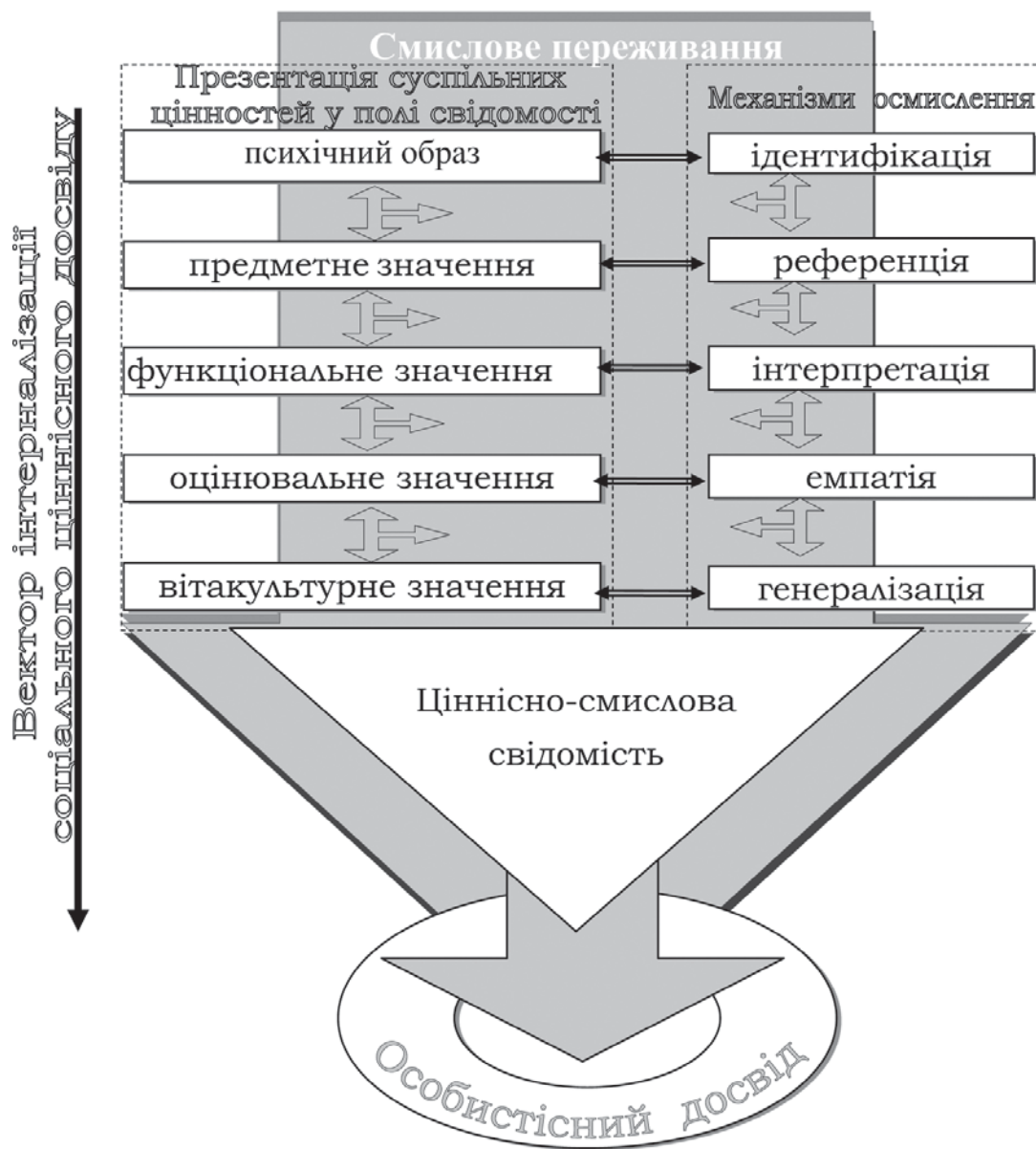
1. Знаходити у ситуації найцінніше і старатися це цінне реалізувати.

2. Смисл не можна нав'язати, передати або позичити. Ним може стати лише те, що людина пропустила через особистісний досвід. Справжній смисл не має нічого спільного з примусом. “Смисл – дитина свободи” [5, с.62].

3. “Смисл – це завжди те, що приваблює людину і одночасно чогось вимагає від неї. Завдяки правильній відповіді на вимоги

моменту у тканину особистості влітається ще одна частинка життя” [5, с.63].

Полюс соціокультурного конструювання аксіогенезу особистості

Полюс рефлексивно-феноменологічного конституювання аксіосфери особистості

Рис.1. Функціонально-динамічна модель аксіогенезу особистості у процесі інтерналізації соціального досвіду

4. Знаходження смислу пов'язане з осягненням цілого. Окремі фрагменти реальності, що сприймається, об'єднуються більш

загальним смисловим взаємозв'язком і на цій підставі виникає нове ставлення – до ситуації, до людини.

5. Досить часто смисл життєвих ситуацій досягається не шляхом свідомих розмірковувань, а інтуїтивно, тобто спонтанно, "... наші почуття простягаються далеко за межі того простору, який ми засвоїли завдяки інтелекту" [5, с.74].

6. Органом смислу можна назвати совість. Саме совість як внутрішнє чуття того, що є хорошим та правильним, а не засвоєння традиційних цінностей є орієнтиром для здійснення осмислених учинків. "Саме у цій внутрішній узгодженості, у кінцевому рахунку і проявляється моя екзистенціальна відповідальність" [5, с.99].

7. "У відповідальній поведінці досягає кульмінації самостійність людини, свобода приходить до свого смислу ... Життя без моєї відповідальності – це життя, в якому я не беру активної участі, а тому, насправді, не живу" [5, с.100].

Грунтуючись на означених положеннях, А.Ленгле пропонує чотири рівні "методу осягнення смислу": "розглянути ситуацію, щоб побачити можливості, які у ній містяться. (Вихідні питання)"; "емоційно співставити кожен з можливостей, щоб відчувати її важливість для мого життя. (Питання про емоційну значущість)"; "вибрати найкращу для мене у даних обставинах можливість. (Питання про свободу)"; "продумати, як якнайкраще втілити моє рішення, зрозуміти, що зміниться у моєму житті (і у світі загалом), якщо це рішення буде втілено. (Питання про відповідальність)" [5, с.123 – 124].

Отже, осмислення людиною дійсності спрямоване. Воно є не лише шляхом пізнання, але і шляхом її ціннісного становлення. Почуття людини, її емоційне ставлення до дійсності, переживання (як усвідомлюване, так і неусвідомлюване) не лише супроводжують осмислення, але і є потужним чинником осмислення та формування нового знання та нових цінностей.

Поштовхом до внутрішньої роботи особистості щодо переосмислення себе, своєї позиції у світі, свого життєвого досвіду можуть виступати, на думку Д.О.Леонтєва, три класи ситуацій: критичні перебудови, особистісні вклади та художнє переживання [7]. Справжня проблема, що стоїть перед суб'єктом, як зауважує Ф.Ю. Васильюк, її критичний пункт полягає не в усвідомленні смислу ситуації, не у виявленні прихованого смислу, а у його створенні, у смислопобудові. "Критичні ситуації – стрес, фрустрація, конфлікт та криза – виражаються в порушенні смислової відповідності свідомості та буття суб'єкта" [3, с.262]. Смислопобудова здійснюється у певній внутрішній діяльності – діяльності пережи-

вання, що спрямована на усунення смислового розходження свідомості та буття, відновлення їх відповідності та забезпечення підвищення осмисленості життя. Другим класом ситуацій, у яких ми спостерігаємо подібну психологічну перебудову, є ситуації “контакту та взаємодії з іншим смисловим світом – з іншою особистістю” [7, с.264]. Як і переживання критичних ситуацій, смислопобудова у ситуації діалогу включає в себе більш чи менш масштабне руйнування старих смислових структур, на уламках яких будуються нові смисли. У монолозі ж особистість закрита для взаємодії на рівні смислів. Якщо у спілкуванні з конкретним тілесним Іншим, зауважує Д.О. Леонт'єв, людина зустрічається з іншим смисловим баченням світу, іншою смисловою перспективою, що виражається у словах та вчинках цього Іншого, то спілкуючись з художнім твором, вона зіштовхується з вираженням у ньому смисловим баченням світу автора цього твору [7].

Отже, осягнення людиною оточуючого її світу, її особистісне становлення пов'язане зі знаходженням, збиранням смислу і його оформленням, що передбачає таку активність суб'єкта як смисло-творчість.

Отже, вищесказане дозволяє зробити такі **висновки**.

Проходження процесу осмислення від матеріальної форми до переживання демонструє процес засвоєння ціннісного соціального досвіду. Учень чи студент як суб'єкт освіти постає людиною, котра безперервно інтерпретує, декодує культурно втілені цінності, що постають за очевидними, поверхневими значеннями освітнього змісту. Якщо розглянути освітній процес у контексті вищесказаного, то можна констатувати той факт, що традиційний монологічний освітній процес не сприяє активізації процесів осмислення. Проблема полягає в суперечності між природою смислу та смислоутворення як інтенціональних актів свідомості та сучасним освітнім процесом, який регулюється ззовні.

Традиційний монологічний процес освіти знімає необхідність звернення до смислотвірної активності. Найбільш адекватними ситуаціями, що актуалізують смислопобудову в освітньому процесі, виступають ситуації діалогу. За умови підтримки самоорганізації смислоутворення особистість починає оперувати не стільки завченим значенням знання, скільки пошуком джерел його смислу. При цьому перебудовується пізнавальне ставлення особистості з предметно-когнітивної площини у площину екзистенційну, де знання має не інструментальну, а смислову природу. Відтак, виникає необхідність виокремлення у змісті освіти поряд з предметно-когнітивним досвідом нового виду досвіду – особистісного. Проблема

набуття особистісного досвіду має особливе значення, оскільки цей процес зумовлює становлення особистості загалом та її ціннісно-смыслову сферу зокрема.

Отже, аналіз динаміки, шляхів та особливостей трансформацій смыслових утворень дозволяє не лише критично поглянути на освітній процес, але і визначити дієві шляхи переходу від традиційної освіти до освіти, що враховує смыслову природу аксіогенезу студентів.

Список використаних джерел

1. Абульханова К.А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности) / К.А. Абульханова // [Избр. психол. труды]. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Изд-ство НПО “МОДЭК”, 1999. – 224 с.
2. Асмолов А.Г. О некоторых перспективах исследования смысловых образований личности / А.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, Б.В. Зейгарник [и др.] // Вопросы психологии. – 1979. – №3. – С. 35-45.
3. Василюк Ф.Е. Психология переживания: анализ преодоления кризисных ситуаций / Ф.Е. Василюк. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 464 с.
4. Зинченко В.П. Человек развивающийся. Очерки российской психологии / В.П. Зинченко, Е.Б. Моргунов. – М.: Тривола, 1994. – 302 с.
5. Ленгле А. Жизнь, наполненная смыслом. Прикладная логотерапия / А. Ленгле. – М.: Генезис, 2004. – 128 с.
6. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: в 2-х т. / А.Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – Т. II. – 320 с.
7. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.
8. Тульчинский Г.Л. Смысл и гуманитарное знание / Г.Л. Тульчинский // Проблема смысла в науках о человеке. – М.: Смысл, 2005. – С. 7-26.
9. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 367 с.
10. Чепелева Н.В. Особистий досвід суб’єкта у контексті психологічної герменевтики / Н.В. Чепелева // Людина. Суб’єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / [за заг. ред. В.О. Татенка]. – К.: Либідь, 2006. – С. 280-302.

The article analyses a sense formation process from an interdisciplinary point of view and defines structural and dynamic features of axiogenesis in education in a realm of an individual sense formation. Dialogue situations are the most adequate for stimulating of sense formation in educational process. In the condition of maintaining to selforganisation of sense formation personality begins to operate not only the means of knowledges, but to search the root of their senses. The personality's cognitive attitude transformates into existential space, where knowledges have not instrumental but sense nature.

Key words: sense, sense formation, axiogenesis, activity, personality, dialogue situation, selforganisation of sense formation, cognitive attitude.

Отримано: 8.12.2011 р.

УДК 159.98

С.О.Ренке

Виникнення і становлення практико-орієнтованої психології

У статті розглянуто процес виникнення та становлення практико-орієнтованої психології, а саме: низку підходів до побудови процесу психологічної допомоги, певні техніки та вимоги до них, а також визначено, що методи психологічної допомоги є географічно дієвими, тобто для певних регіонів підходять тільки певні методи.

Ключові слова: психологія, консультування, психодрама, гештальт-терапія, знання, потреби, дослідження, мислення, психодіагностика, психотехніки, вплив, діяльність, аналіз, синтез, емпатійність, розвиток.

В статье исследован процесс возникновения и становления практико-ориентированной психологии, а именно: ряд подходов к построению процесса психологической помощи, некоторые техники и требования к ним, а также доказано, что методы психологической помощи географически действенны, т.е. для определенных регионов подходят только определенные методы.

Ключевые слова: психология, консультирование, психодрама, гештальттерапия, знание, потребности, исследование, мышление, психодиагностика, психотехники, влияние, деятельность, анализ, синтез, эмпатийность, развитие.